

τάνος, τότε, «τὸν μὲν δασμὸν ἔλαβε παρὰ τῶν πρέσβων, ἄς δὲ σπονδὰς ὅταν ἐντός,» ἔφη, ἄγεθθα τῆς Πελοποννήσου, ποιήσομεν, διαχλευάζων καὶ διαπαίζων αὐτοὺς τῆς ἀβουλίας καὶ ἀκαιρίας· τότε γὰρ ἔδει τοῦτο ποιῆσαι, ὅταν ὁ τε βασιλεὺς ἐκάλει καὶ ὁ καιρὸς μετὰ τῶν πραγμάτων ἐδίδου».

18

Θὰ συνδυάσω τὰ ὅσα γράφει ὁ Κριτόβουλος μὲ ὅσα γράφουν ὁ Σφραντζῆς καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης.

Ὁ Σφραντζῆς γράφει : «Μαίω δὲ ἰε' τοῦ αὐτοῦ ἔτους» (1458) «ὁ ἀμηνῶς παραγέγονεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς τὴν Κόρινθον καταλείψας στρατόν, περιεκύκλωσεν αὐτὴν πολιορκῶν· αὐτὸς δὲ ἐλθὼν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τόπου» (δηλαδή, στὴν κεντρικὴ Πελοπόννησο) «καὶ πάντα τὰ ἐκεῖσε τὰ μὲν ἠχμαλώτευσεν, τὰ δὲ ἠφάνισεν καὶ ἐνέπρησεν...». «Τὸν γὰρ τοι Ταρσὸν ὁ βασιλεὺς παρεστήσατο ὁμολογίᾳ» (γράφει ὁ Χαλκοκονδύλης) «καὶ παῖδας λαβῶν ὡς τριακοσίους» (γιὰ νὰ τοὺς κάνει Γενίτσαρους) «καὶ ἄρχοντα ἐπιστήσας τοῖς ἐν τῇ πόλει προῆει διὰ τῆς μεσογείου». Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἀντιστάθηκαν, ὅπου μπόρεσαν, μὲ πείσμα καὶ γενναιότητα, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ὁ Θωμᾶς καὶ ὁ Δημήτριος, «ἐπειδὴ ἔμαθον» (γράφει ὁ Κριτόβουλος) «προσελεύοντα τῇ Τεγέα τὸν βασιλέα, διαλυθέντες εὐθύς ᾤχοντο φεύγοντες, καὶ ἀναχωροῦσιν ὁ μὲν ἐς Μαντίνειαν, ὁ Θωμᾶς, οὗ δὴ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ οἱ παῖδες ἦσαν, ὁ δὲ ἐς Ἐπίδαυρον τὴν Λιμηρὰν, ὁ Δημήτριος, ἣτις νῦν Μονεμβασία καλεῖται...». Ὅπως καὶ ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος, ἔτσι καὶ ὁ Κριτόβουλος προτιμοῦσε νὰ χρησιμοποιοῖ τὴν ἀρχαία ὀνομασία τῆς Μονεμβασίας.

Ἄφου ξεκουράστηκε ὁ σουλτάνος Μωάμεθ, μερικὲς μέρες, στὴν Τεγέα, ἀποφάσισε νὰ κατευθύνει τὰ φοβερὰ του βήματα, ποὺ ἔσπερναν τὸν τρόμο καὶ τὴν καταστροφή, στὴν ἀγαπημένη μου Πάτρα. Καὶ προτίμησε, γιὰ νὰ κατευθυνθεῖ στὴ γενέτειρά μου, τοὺς δύσκολους δρόμους τῶν βουνῶν ποὺ χωρίζουν τὴν Τεγέα ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα. Ὁ Κριτόβουλος γράφει ὅτι ἀκολούθησε «τὴν ἐπὶ Πάτρας τῆς Ἀχαΐας τραχεῖαν ὁδὸν καὶ πάντῃ ἀνάπτη, δυσχωρίαις τε πολλαῖς καὶ τόποις ἀβάτοις καὶ ἀποκρήμνοις διεγειρομένην καὶ κλειομένην... Οἱ δὲ ἐν ταῖς Πάτραις τὴν κατ' αὐτῶν ἔφοδον τοῦ βασιλέως μαθόντες, ἐκπλήξει καὶ φόβῳ ληφθέντες, εὐθύς ἐκλιπόντες τὴν τε πόλιν καὶ τὰ ἑαυτῶν, ᾤχοντο φεύγοντες ξὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, οἱ μὲν ἐς τὰς ἐντὸς πόλεις Πελοποννήσου τῶν Ἑνετῶν, οἱ δὲ ἐς Ναύπακτον διαπεραιωθέντες, μόνην τὴν ἀκρόπολιν καταλιπόντες ἐν φυλακῇ». Ὅταν — πρὶν ἀκόμα διαβάσω τὴν περιγραφή ποὺ κάνει ὁ Κριτόβουλος — εἶχα πληροφορηθεῖ, στὴν Κρήτη, ὅτι

ὁ Μωάμεθ ἔφθασε μπροστὰ στὸ κάστρο τῆς Πάτρας, εἶχα κυριευθεῖ ἀπὸ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ ἀγαπημένο μου κάστρο θὰ κατάφερνε ν' ἀνθέξει καὶ ν' ἀποδειχθεῖ ἀπόρθητο. Ἡ καρδιά μου εἶχε ξαναγίνει ἡ καρδιά τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐφήβου καὶ πίστευε ὅτι τὸ μαγικὸ ἐκεῖνο κάστρο ἦταν ἀδύνατο νὰ πέσει χωρὶς νὰ σκοτωθοῦν ὅλοι ὅσοι ἦταν ταγμένοι νὰ τὸ ὑπερασπισθοῦν. Εἶχα ξεχάσει — δηλαδή, εἶχα διώξει ἀπὸ τὴ σκέψη μου, μὲ μιὰ συνειδητὴ ἐνέργεια τῆς καρδιᾶς μου — τὶς ἀλώσεις τοῦ κάστρου ποὺ εἶχαν γίνει στὶς μέρες μου. Ἔτσι, ἀπογοητεύθηκα πολὺ ὅταν ἄκουσα ὅτι, μὲ τὶς νέες φοβερὲς μηχανὲς ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ Μωάμεθ, τὸ ἀγαπημένο μου κάστρο ἦταν ἀδύνατο νὰ κρατήσῃ. Τὸ γράφει αὐτὸ κι' ὁ Κριτόβουλος: «Βασιλεὺς δὲ ἀφικόμενος ἐς Πάτρας καὶ τὴν πόλιν ἔρημον εὐρῶν καὶ κενὴν ἀνθρώπων ἀπολύει τὴν στρατιάν ἐς διαρπαγὴν τῶν ἐν αὐτῇ, τὴν δὲ ἀκρόπολιν κύκλῳ περισχῶν τῷ στρατῷ καὶ περισταυρώσας πανταχόθεν καὶ μηχανὰς ἐπιστήσας ἐπολιόρκει. Οἱ δὲ ἐντὸς φρουροὶ δείσαντες τὸν ἀπὸ τῶν μηχανῶν κίνδυνον, μὴ, τοῦ τείχους καταρριφθέντος, ληφθῶσι βίᾳ τοῖς ὅπλοις, καὶ περὶ τὸ ζῆν κινδυνεύσωσι, προσχωροῦσιν ὁμολογίᾳ τῷ βασιλεῖ, ἐφ' ᾧ μηδὲν τι κακὸν παθεῖν· καὶ μέντοι γε μηδὲν πεπόνθασιν. Βασιλεὺς δὲ τὴν ἀκρόπολιν παραλαβὼν φυλακὴν ἐγκαθίστησι, καὶ Πατρέων διακηρυκεύεται τοῖς βουλομένοις αὐθὶς ἐς τὴν πόλιν ἰέναι καὶ κατοικεῖν ἐλευθερίαν καὶ ἀτέλειαν χρόνων ῥητῶν καὶ κτημάτων ἐπίδοσιν· ἤρεσκε γὰρ αὐτῷ διαφερόντως ἢ τε πόλις καὶ ἢ χώρα, πάμφορός τε οὔσα καὶ θέσεως οἰκείας λαχοῦσα, ἐν καλῷ τε κειμένη τῆς Πελοποννήσου καὶ πρὸς τῷ στόματι τοῦ Κρῖσαίου κόλπου, τῇ τε ἀντιπέρας ἠπειρῷ διὰ τοῦ ἐκεῖσε Ῥίου συναπτομένη... Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πολλοῦ τὴν ταύτης ξυνοίκησιν τε καὶ φυλακὴν ἐποιεῖτο· καὶ μέντοι γε καὶ ξυνώκισεν».

Τὸ ὅτι ἄρесе ἡ Πάτρα στὸν πανίσχυρο καὶ ἀήττητο Μωάμεθ μ' ἐκολάκευσε, ἀλλὰ καὶ μ' ἔκαμε ταυτόχρονα νὰ πονέσω πολὺ. Γιατί νὰ τοῦ δώσει ὁ Θεὸς τοῦ Μωάμεθ τὴν εὐκαιρία νὰ τοῦ ἀρέσει ἡ ἀγαπημένη μου πόλις; Ἀφοῦ πῆρε, βέβαια, τὴ βασιλίδα τῶν πόλεων, ἦταν κάπως θρασὺς ὁ πόθος μου νὰ μὴν τὰ καταφέρει νὰ πάρει τὴν Πάτρα. Ὡστόσο, ἡ μεγάλη μου ἀγάπη γιὰ τὴν Πάτρα μ' ἔκανε νὰ κατέχομαι καὶ ἀπὸ προσδοκίες καὶ πόθους ποὺ ἔκλειναν μέσα τους, μέσ' στὸ τρυφερό τους περίβλημα, καὶ κάποιον θράσος. Ἀφοῦ, ὅμως, ἡ ἀγάπη μου γιὰ τὴν Πάτρα ἦταν τόσο μεγάλη, γιατί παρακολούθησα ἀπὸ τὴν Κρήτη τὰ γεγονότα καὶ δὲν εἶχα σπεύσει νὰ ὑπερασπισθῶ ἐγὼ τὸ κάστρο τῆς; Οἱ παραλείψεις, στὴ ζωὴ μου, εἶναι μεγάλες καὶ φοβερές.

Ὁ Μωάμεθ ἔμεινε πολλές μέρες στὴν Πάτρα. Τοῦ ἄρεσε πολὺ ἡ πόλη μου, καὶ ἤθελε νὰ φροντίσει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν καλὴ τῆς ὀχύρωση. Τὴ χρειαζόταν· ἤθελε νὰ τὴν κρατήσει. Ἀφοῦ δὲν τὴν κράτησα ἐγώ, ἀποφάσισε νὰ τὴν κρατήσει ἐκεῖνος. Ἐγὼ τὴν κράτησα μονάχα στὴν καρδιά μου· ἐκεῖνος τὴν πῆρε στὰ χέρια του, στὰ δυνατὰ καὶ βίαια χέρια του.

Ἀφοῦ ἔστειλε ἓνα τμήμα τοῦ στρατοῦ του «καταδραμεῖν τὴν τε Ἑλλείαν καὶ Μεσσηνίαν», ὁ σουλτάνος «τὴν ἄλλην στρατιάν ἀναλαβὼν ἦει διὰ τῆς παραλίας τοῦ Κρισαίου κόλπου ὡς ἐπὶ Κόρινθον καὶ προσβάλλει δὴ πόλει τινι παραλίῳ τῶν ὀνομαστῶν Βόστιτζα καλουμένη τὸ νῦν», ποὺ λεγόταν ἄλλοτε Αἴγιον. «Καὶ καταπλήξας τοὺς ἐντὸς ἰσχυρῶς, ἐξ ἐφόδου καὶ μόνης λαμβάνει καὶ ταύτην ὁμολογία καὶ φυλακὴν ἐγκαθίστησιν. Ἄρας δ' ἐκεῖθεν ἤλαυνεν ἐπὶ Κόρινθον, πάντα τὸν προστυχόντα χειμάρρου δίκην παρασύρων τε καὶ ὑφ' ἑαυτῷ ποιούμενος, τὰ δὲ καὶ ἐξανδραποδιζόμενός τε καὶ κατασκάπτων τελείως. Ἀφικόμενος δ' ἐς Κόρινθον ὁ βασιλεὺς εὔρεν ἔτι πολιορκουμένην καὶ μηδαμοῦ ἐνδιδοῦσαν αὐτήν».

Ἡ πολιορκία τῆς Κορίνθου εἶχε ἤδη κρατήσει τρεῖς μῆνες, καὶ εἶχε κουράσει τοὺς Τούρκους. Ὁ Σφραντζῆς παραδέχεται, κι' αὐτός, ὅτι ἡ Κόρινθος κράτησε ἀπὸ τῆς 15 Μαΐου ὡς τῆς 6 Αὐγούστου, ἀλλὰ προσθέτει ὅτι ἡ πτώση τῆς ἦταν ἄδοξη καὶ συνυφασμένη μὲ μιὰν ἀδικαιολόγητη — ἴσως, προδοτικὴ — ἀπόφαση ἐκείνων ποὺ διοικοῦσαν τοὺς γενναίους πολιορκημένους. Ἐπιστρέφοντας ὁ Μωάμεθ στὴν Κόρινθο, «προσέφερε... αὐτίκα λόγους τῷ Ἀσάνη» ποὺ διοικοῦσε τὴ φρουρά, καὶ ὁ Ματθαῖος Ἀσάν ἔδωσε μιὰ γενναία καὶ ὠραία ἀπάντηση, ὅπως γράφει ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης. Ὡστόσο, ὁ Σφραντζῆς λέει ὅτι, μόλις ἔφθασε ὁ σουλτάνος στὴν Κόρινθο, ρίχτηκε ἐπάνω στὴν πόλη, «ἦν δὲ καὶ δεδώκασιν αὐτῷ οἱ γενναῖοι ἄρχοντες ἄνευ ἀντιλογίας τινός, ὁ Ἀσάνης Ματθαῖος λέγω, ὁ γυναικάδελφος τοῦ δεσπότη κυρ Δημητρίου, υἱὸς δὲ Παύλου τοῦ Ἀσάνη,..., καὶ ὁ Λουκάνης Νικηφόρος... Ὡν ὁ μὲν εἰς ἡγεμόνευεν ἐν αὐτῇ, ὡς μὴ ὠφελεν» (καὶ κάνει τὴν παρατήρηση αὐτὴ ὁ Σφραντζῆς, ἐπειδὴ ὁ Λουκάνης ἦταν ἐκεῖνος ποὺ εἶχε συμπράξει μὲ τοὺς ἐπαναστατημένους Ἀλβανούς), ὁ δὲ Ἀσάνης ἦν ἀπεσταλμένος σπουδῆ παρὰ τοῦ δεσπότη ἐν αὐτῇ, ὅπως χρηστοτέρως φυλάξῃ τὴν πόλιν· κάκεῖνος δὲ συντομωτέρως παρέδωκεν αὐτήν». Τὸν Ματθαῖο Ἀσάν τὸν εἶχε στείλει ὁ δεσπότης Δημήτριος, μὲ ἑβδομήντα ἄνδρες καὶ μὲ «σίτου μεδίμνους δέκα, ὃν ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων ἐπηχθισμένοι» (ὅπως γράφει ὁ Κριτόβουλος)· ὁ Ἀσάν καὶ οἱ ἑβδομήντα «ἐξεπιστάμενοι πάροδον ἐκ τοῦ ἀπομαχωτάτου μέρους τοῦ

τε βουνοῦ καὶ τῆς πόλεως, ἄγνωστον μὲν καὶ ἄβατον τοῖς πολλοῖς, ἀνάντη δὲ ὄλως καὶ τραχεῖαν καὶ δύσπορον, φέρουσιν ἐς τὸν Ἀκροκόρινθον, νυκτὸς λαθόντες ἀνήεσαν διὰ τῆς πέτρας χαλεπῶς πάνυ καὶ ἐπικινδύνως, ἀναρριχώμενοί τε καὶ ἕτερος τὸν ἕτερον ἀνέχων τε καὶ διαβαστάζων, ἐνίοις δὲ σφῶν αὐτῶν καὶ ἀνιμώμενοι σχοινίοις ἐκδεδεμένους· καὶ ἐσέρχονται ἐς τὴν πόλιν».

Μετὰ τὴν ἥρωική αὐτὴ πράξη του, ἀπογοήτευσεν ὁ Ματθαῖος Ἀσάν ἀμέσως τοὺς Κορινθίους πού, ὅταν τὸν εἶδαν, «ἀνερρώσθησαν τε οὐ μικρὸν καὶ ἀνέπνευσαν». Ὁ Κριτόβουλος λέει ὅτι ὁ Ἀσάν, «ὡς εἶδε τοὺς τε Κορινθίους δεινῶς ὑπὸ τοῦ λιμοῦ πιεζομένους καὶ ἀντέχειν ἔτι μὴ δυναμένους διακηρυκεύεται τῷ βασιλεῖ περὶ τε ξυνηθῶν καὶ διαλλαγῶν καὶ ἐνδόσεως τῆς πόλεως». Ἡ ἐκδοχὴ αὐτῆ, πού στή βάση της εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἐκδοχὴ τοῦ Σφραντζῆ, ἀναγνωρίζει στὸν Ματθαῖο Ἀσάν καὶ κάποια σοβαρὰ ἐλαφρυντικά γιὰ τὴν ἀπότομη ἀπόφαση πού πῆρε, ἐλαφρυντικά πού ὁ Σφραντζῆς ἀρνεῖται νὰ τὰ παραδεχθεῖ.

Ὁ σουλτάνος δέχθηκε νὰ συνάψει συνθήκη μὲ τὸν Ἀσάν. Ὁ Σφραντζῆς γράφει ὅτι «ὀρκωμοτικὰ εἰρήνης πεποιήκασιν μετὰ καταστάσεως, ὅτι καὶ ὁ δεσπότης ὁ κύρ Θωμᾶς τὴν Πάτραν δώσῃ μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἔτι δὲ καὶ τὰ Καλάβρυτα καὶ ἀπλῶς πάντα ὅσα ὁ μακαρίτης ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δεσπότης ὢν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ εἶχεν». Ὁ Θωμᾶς, ὅταν πληροφορήθηκε τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης, «ἄνευ συμβουλῆς ἢ ἀντιρρήσεως, μὴ ποιήσας ἀναβολὴν οὐδεμίαν, ἀπέστειλε τὸν αὐτοῦ μέγαν πριμικήριον τὸν Λάζαρον, καὶ πάντα τὰ ῥηθέντα ἄστεα τῷ ἀμηρᾷ παρέδωκεν ὡς λάχανα κήπου».

Στὶς ἀρχὲς τοῦ φθινοπώρου, ὁ Μωάμεθ «μετὰ τε τῆς ἰδίας αὐλῆς καὶ τινῶν τῶν ἐν τέλει, ἔξεισι τοῦ Ἰσθμοῦ, καὶ ἀφικνεῖται» — γράφει ὁ Κριτόβουλος — «διὰ τῶν Μεγάρων ἐς τὰς Ἀθήνας. Κατεῖχε γὰρ αὐτὸν ἔρως σφοδρὸς τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ θαυμάτων, ὅτι ἤκουσε πολλὰ καὶ καλὰ περὶ τε τῆς σοφίας καὶ φρονήσεως τῶν ἐνταῦθα προγεγονότων ἀνδρῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς καὶ τῶν πολλῶν καὶ θαυμαστῶν ἔργων, ὧν ἐν τοῖς κατ' αὐτοὺς καιροῖς ἐπεδείξαντο καὶ πρὸς Ἕλληνας καὶ πρὸς βαρβάρους ἀγωνιζόμενοι· καὶ ἐπεθύμει ἰδεῖν τε καὶ ἱστορῆσαι τὴν τε πόλιν καὶ τὰς ἄλλας ταύτης οἰκοδομὰς καὶ δὴ καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτήν...». Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Μωάμεθ, νᾶχει τὴν Ἀθήνα — τὴ «μητέρα τῶν φιλοσόφων», ὅπως τὴ λέν στὸ γραπτὸ λόγο τους οἱ Τοῦρκοι — δική του, ἦταν μεγάλη. Ἔτσι, ὅπως διαβάζω τώρα στὸ ἔργο τοῦ Χαλκοκουνδύλη, εἶχε ἀναθέσει στὸν Ὁμάρ, τὸν γιὸ τοῦ Τουραχάν, νὰ τὴν ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν τελευταῖο Ἀτσαγιόλι, τὸν δεῦτερο Νε-

ριο, άνεπιό και θετό γιό του 'Αντώνιου. 'Ο Νέριος προσπάθησε ν' άντισταθεί στην 'Ακρόπολη, αλλά στο τέλος ύποχώρησε στη διαλλακτική πρόταση που του έκαμε ο 'Ομάρ· ή πρόταση ήταν νά την παραδώσει και νά πάει νά διοικήσει, ως ύποτελής του σουλτάνου, τή Θήβα. 'Η πύλη, λοιπόν, του τείχους που προστάτευε τήν 'Ακρόπολη ήταν άνοιχτή, όταν έφθασε, έπιστρέφοντας από τήν Πελοπόννησο, ο Μωάμεθ. «Και τήν... ακρόπολιν θεώμενος έν θαύματι έποιεϊτο», γράφει ο Λαόνικος Χαλκοκουνδύλης. 'Ο Κριτόβουλος μās λέει περισσότερο :

«Και είδε» (ο Μωάμεθ) «και έθαύμασε και έπήνεσε, και μάλιστά γε δή τήν ακρόπολιν, άναβās ές αύτήν, από τε τών έρειπίων και τών λειψάνων ως σοφός τε και φιλέλλην και μέγας βασιλεύς τὰ άρχαία και άρτια στοχαζόμενός τε και τεκμαιρόμενος». Στο σημείο αυτό του βιβλίου του, ξεφεύγει ο Κριτόβουλος από τὰ όρια τής κολακείας που ή συνείδησή μου, εκτιμώντας τις αδυναμίες τών άνθρώπων με μέτρο τον ίδιο τον έαυτό μου, θεωρεί έπιτρεπτά. 'Ωστόσο, άναρωτιέμαι : Μήπως και αυτός ο άρχηγός του ύπόδουλου Γένους μου, ο πατριάρχης Γεννάδιος, συμφωνούσε με τον Κριτόβουλο που όνόμασε τον Μωάμεθ «φιλέλληνα»; Δέν άποκλείεται διόλου νά συμφωνούσε. Δέν έχω, λοιπόν, τὸ δικαίωμα — άφοϋ άρχηγός του Γένους, μετά τον ήρωικό θάνατο του Κωνσταντίνου, έγινε ο Γεννάδιος που θεώρησε άναγκαίο, για τή διάσωση του Γένους, νά κολακεύουμε τον πορθητή και κατακτητή — νά κατηγορήσω τον Κριτόβουλο που, στο βιβλίο που άφιέρωσε και έστειλε στον ίδιο τον Μωάμεθ, ύμνει τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο και χρησιμοποιεί λόγια θαυμασμού για όσους υπερασπίσθηκαν τή Βασιλεύουσα.

20

Δέ φανταζόμουν ποτέ ότι ο Μωάμεθ, άφοϋ ήταν στο χέρι του νά πάρει όλόκληρη τήν Πελοπόννησο, θα περιοριζόταν στην κατάληψη τής Κορίνθου, τής Πάτρας, τών Καλαβρύτων και του Αιγίου, και θ' άφηνε τους δυο άδελφούς Παλαιολόγους έλεύθερους νά διοικοϋν τὸ μεγαλύτερο τμήμα τής Πελοποννήσου. Τί νόημα είχε ή διαγωγή του αύτή; Ήταν πάντοτε περίεργη ή διαγωγή τών Τούρκων ήγεμόνων σε περιστάσεις άνάλογες. Σήμαινε, τάχα, ή διαγωγή αύτή μιὰ κάποια άνεκτικότητα και γενναιοφροσύνη; Και αν ακόμα παραδεχθώ ότι οι προκάτοχοι του δεύτερου Μωάμεθ ήταν μέσα τους, άλλοι λιγώτερο και άλλοι περισσότερο, άνεκτικοί και γενναιοφρονες, δέ νομίζω ότι ο δεύτερος Μωάμεθ, που είχε πιά συντρίψει τήν κεφαλή του Γένους μου, τήν Κωνσταντινούπολη και τήν αυτοκρατορία, άφηκε από γενναιοφροσύνη τον Δημήτριο

καὶ τὸν Θωμᾶ νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ διοικοῦν ἓνα μεγάλο τμῆμα τῆς Πελοποννήσου. Ἡ ἐξήγηση ποὺ δίνω εἶναι ἄλλη. Πιστεύω ὅτι ὁ Μωάμεθ, ἀφοῦ ἀφάνισε τὴ χιλιόχρονη Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, αἰσθανόταν κάποια κυνικὴ χαρὰ νὰ χρησιμοποιεῖ ὡς εὐπειθῆ ὄργανά του τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος, ἐπιτρέποντάς τους νὰ διοικοῦν — νὰ νομίζου ν ὅτι διοικοῦν — περιοχὲς ποὺ βρίσκονταν οὐσιαστικὰ στὴ διάκρισή του. Μοναδικὸς σκοπὸς του ἦταν νὰ τοὺς ἐξευτελίσει.

Στὶς 4 Ὀκτωβρίου τοῦ 1458 — κι' αὐτὸ δείχνει πόσο ἔχω δίκιο μιλώντας ἔτσι — «ὁ ἀμηνᾶς ἀποστείλας πρέσβυν πρὸς τὸν δεσπότην κύρ Δημήτριον, ἦτει» (ὅπως γράφει ὁ Σφραντζῆς) «τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς γυναῖκα, ἣν ἔσχεν ἐκ τῆς αὐτοῦ συζύγου τῆς τοῦ Παύλου τοῦ Ἀσάνη θυγατρὸς, τοῦ πατρὸς Ματθαίου».

Ποιὰ ἦταν ἡ κόρη — ἡ μοναχοκόρη — τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου ποὺ παραδόθηκε στὰ χέρια τοῦ Μωάμεθ;

Τὴν εἶχα ἰδεῖ πολλές φορές στὸν Μυστρά τὴν πορφυρόβλαστη αὐθεντοπούλα Ἑλένη. Γεννήθηκε στὸ ἔτος 1442. Ὄταν παραδόθηκε στὰ χέρια τοῦ Μωάμεθ, δὲν εἶχε περάσει τὰ δεκάξη τῆς χρόνια. Ὄταν, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1453, ἔφυγα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, δάσκαλός της ἦταν ὁ μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος καὶ φίλος μου Ἰωάννης ὁ Δοκειανός. Καὶ μοῦ εἶχε πεῖ πολλὰ ὁ Ἰωάννης Δοκειανός γιὰ τὴν πρόωρη πνευματικὴ της ἀνάπτυξη. Κ' ἡ σωματικὴ της διάπλαση ἦταν τέτοια ποὺ ὅλοι προβλέπαμε ὅτι, σὲ λίγα χρόνια, θὰ σημειωνόταν στὸ πρόσωπό της ἡ πιὸ θαυμαστὴ ἄρμονία πνευματικῆς καὶ σωματικῆς ὁμορφιάς. Στὰ δέκα τῆς χρονᾶκια εἶχε ἀρρωστήσει («τριπλόκω καὶ δυσαχθεῖ κάτοχος ἐγεγόνει νοσήματι», ὅπως ἔγραψε τότε, σ' ἓνα προσφωνημάτιο ποὺ τῆς ἀφιέρωσε, ὁ Ἰωάννης Δοκειανός), καὶ εἶχαμε ὅλοι ἀνησυχῆσει («καὶ πόλις Σπαρτιατῶν ἐξεπέπληκτο πᾶσα»). Ναί, τὴν ἀγαπούσαμε ὅλοι πολὺ τὴ μικρούλα μας «κυρία Ἑλένη τὴν Παλαιολογίνα», καὶ θαυμάζαμε τὴν «κοσμιότητα καὶ σεμνότητα» ποὺ τὴν ἐχαρακτήριζε. Ὁ δάσκαλός της Ἰωάννης ὁ Δοκειανός τὴν ὀνόμαζε «θεοκόσμητον ἔρνος καὶ μυρίων κατάκοσμον χαριέντων καὶ τερπνῶν ἀνθέων». Κι' αὐτὸ τὸ «θεοκόσμητον ἔρνος» — τὸ θεοκόσμητο νεαρὸ βλαστάρη — τὸ παράδωσε ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος στὰ φοβερὰ καὶ ἀκόλαστα χέρια τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ! Δὲν ἔπρεπε, τάχα, νὰ προτιμήσει ὁ Δημήτριος νὰ σκοτωθεῖ — (ὅταν τοῦ τὴ ζήτησε ὁ σουλτάνος τὴν Ἑλένη, τοῦ παράγγειλε ὅτι, ἂν δὲν τοῦ τὴ δώσει, «μάχη ἀνὰ αὐτῶν ἔσεται») — παρὰ νὰ ἐξαγοράσει τὴν ἀχρηστὴ γιὰ τὸ Γένος ζωὴ του μὲ τὸν ἠθικὸ θάνατο τῆς ὡραίας, σοφῆς καὶ ἐνάρετης κόρης του;

“Ενας άγνωστος — είναι τόσοι οί άγνωστοι και άώνυμοι πού έκαμαν στην ιστορία τὸ καθήκον τους — έθρήνησε πολύ, όταν, στὸ έτος 1470, πέθανε ἡ Έλένη, ἡ «άμήρισα (ὅπως τὴν ὀνομάζει, ἀναφέροντας τὸ θάνατό της, ὁ Σφραντζῆς). Καὶ πέθανε στὴν Ἀδριανούπολη, ὅπου, μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ Ἑλληνικοῦ δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου, εἶχαν καταφύγει, ἀκολουθώντας τὸν Μωάμεθ, καὶ ὁ πατέρας της Δημήτριος καὶ ἡ μητέρα της. Ὁ Δημήτριος, «μοναχὸς γεροντῶς ὡς καὶ ἐπωνομάσθη Δαβίδ», πέθανε λίγον καιρὸ μετὰ τὸ θάνατο τῆς κόρης του. Κι’ ἀκολούθησε ὁ θάνατος τῆς μητέρας της, τῆς Θεοδώρας Ἀσανίνας. Θὰ εἶχε μετανοήσει, χωρὶς ἄλλο, ὁ Δημήτριος. Δὲν τοῦ ἀπόμενε, ὕστερ’ ἀπ’ ὅσα εἶχε διαπράξει, τίποτ’ ἄλλο παρὰ νὰ πεθάνει κλεισμένος σ’ ἓνα κελλί μοναστηριοῦ. Ἄν δὲν ὑπῆρχαν τὰ κελλιά τῶν μοναστηριῶν, ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ καταφύγουν καὶ νὰ ἐξαγνισθοῦν οἱ μεγάλοι ἔνοχοι;

Ἐνα ἀντίγραφο τῆς «μονωδίας» τοῦ άγνωστου ἐκείνου, πού έθρήνησε τὸ θάνατο τῆς Έλένης, ἔφθασε στὰ μάτια μου. Μολονότι εἶχε παραδοθεῖ ἡ Έλένη στὰ χέρια τοῦ Μωάμεθ, ὁ άγνωστος, πού δὲν ξέρεῖ τί θᾶπρεπε νὰ θαυμάσουμε περισσότερο στὸ πρόσωπό της, «τὴν τῆς ψυχῆς εὐγένειαν..., τὸ μεγαλοφυές τῆς διανοίας αὐτῆς ἢ τὸ ἄκρον τῆς φρονήσεως», τὴν προσφωνεῖ, μετὰ τὸ θάνατό της, μὲ τ’ ἀκόλουθα λόγια : «᾽Ω παρθενίας κειμήλιον, ὦ σωφροσύνης ἀγλάϊσμα, ὦ κάλλος τοῦ γένους...»! Καὶ προχωρώντας στὸ θρήνηο του λέει : «Σὲ δὲ ὄντως κατεσκεύασεν ὁ τοῦ παντός ἀριστοτέχνης Κύριος εὐρυθμον λύραν ἀναλογία εὐμούσῳ τῶν καλλίστων ἀρετῶν ἡρμωσμένην καὶ ἀνακρουομένην ἑναρμονίως πάνυ τὸ παναρμόνιον τῆς ἀρετῆς μελωδήμα καὶ οὕτω πᾶσαν ψυχὴν, κἂν λιθίνη κἂν ἠτισοῦν εἶη, πρὸς ἑαυτὴν ἐφελκομένην...». Κ’ ἐνῶ ἀρχίζει ὁ άγνωστος τὴ «μονωδία» του μὲ στεναγμούς καὶ θρήνους, ἀλλάζει ξαφνικὰ τὸν ἦχο τῆς φωνῆς του καὶ τὸ ὕφος τοῦ λόγου του καὶ πανηγυρίζει τὸ θάνατο τῆς Έλένης : «Ἀμέλει καὶ οὐ θρηνητέον αὐτὴν οὐδ’ ἑαυτοὺς κύπτειν δεῖ καὶ στένειν ὑπὲρ τὸ μέτρον, συγχαίρειν δ’ ἂν εἴποιμι ταύτη μᾶλλον καὶ συνήδεσθαι συναγαλλομένη καὶ αὐτῇ καὶ συγχορευούσῃ τοῖς τῶν μακαρίων χοροῖς τοῖς... τῆς ἀληθοῦς ἀπολαύουσι χαρᾶς».

Δὲ θᾶταν καλύτερα νὰ εἶχε πεθάνει ἡ Έλένη, όταν, στὰ δέκα της χρονᾶκια, εἶχε ἀρρωστήσει βαρεῖα καὶ εἶχαμε ὅλοι μας ἀνησυχήσει; Δὲ θᾶταν καλύτερα νὰ μὴν εἶχε προλάβει ὁ Μωάμεθ νὰ τὴν τραβήξει μαζί του στὴν Ἀδριανούπολη καὶ νὰ τὴν ἔχει, ὡς τὰ εἰκοσι ὀχτώ της χρόνια, δική του; Δὲ νομίζω ὅτι ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ πῶ ναί. Ἡ Έλένη ἔπρεπε, μεγαλώνοντας λιγάκι, νὰ γίνεῖ ἐκείνη πού ἔγινε. Ἐτσι, θὰ μείνει ἡ μορφή της ὀλοκληρωμένη στους

αἰῶνες. Ὁ Θεὸς ἤθελε νὰ τὴ γνωρίσουμε πλασμένη πέρα γιὰ πέρα. Μπορεῖ, ἄλλωστε, κι' αὐτὸς ὁ φοβερὸς Μωάμεθ νὰ τὴ σεβάσθηκε. Ὁ ἄγνωστος, ποὺ θρήνησε τὸ θάνατό της, λέει πολλὰ μὲ τὴ φράση τοῦ ἐκείνη ποὺ ἐμνημόνευσα παραπάνω καὶ ποὺ ἐμφανίζει τὴν Ἑλένη – τὴν «εὐρυθμον λύραν» – νὰ δαμάζει καὶ τὶς ψυχὰς ἐκεῖνες ποὺ εἶναι ἀπὸ λιθάρι. Καὶ πρὶν διατυπώσῃ τὴ φράση αὕτη ὁ ἄγνωστος, μνημονεύει τὸν Ὀρφέα: «Ὁ μῦθος ἔπλασεν Ὀρφέα τινὰ οὕτως ἄγαν εὐφυῶς ἄρμολάμενον τὴν λύραν, ὡς ἐν τῷ ἀνακρούεσθαι ταύτην καὶ τὰ ἄψυχα κινεῖν». Καὶ προσθέτει ὁ ἄγνωστος ὅτι, ἂν τὸ κατόρθωμα αὐτὸ τοῦ Ὀρφέως εἶναι μῦθος, τὴν Ἑλένη τὴν «κατεσκεύασεν», ὡς «εὐρυθμον λύραν», «ὁ τοῦ παντὸς ἀριστοτέχνης Κύριος». Καὶ ἡ λύρα αὕτη μπορεῖ ν' ἀνάγκασε κι' αὐτὸν τὸν Μωάμεθ ν' ἀκούσῃ τὸ «παναρμόνιον τῆς ἀρετῆς μελώδημα» μὲ θαυμασμὸ καὶ δέος. Χαρακτηριστικώτατο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὰ πολυτιμώτατα κοσμήματά της καὶ οἱ πλούσιες ἀμφιέσεις της παραδόθηκαν, σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία της θέληση, στὸν πατριάρχη μας.

Ἐδῶ στὴ μοναξιά μου, ὅσες φορές ἡ καταπονημένη σκέψη μου ἐπιτρέπει στὰ μάτια μου νὰ κοιτάζω ἔξω, στὸ περιβόλι ποὺ εἶναι πλάι στὸ μοναστήρι, βλέπω τὴν πορφυρόβλαστη αὐθεντοπούλα Ἑλένη Παλαιολογίνα – ἕνδεκα χρονῶν κοριτσάκι, ὅπως τὴν ἄφησα φεύγοντας ἀπὸ τὸν Μυστρά – νὰ σκύβει ἐπάνω στὰ λουλούδια, νὰ γεμίζει χαρὰ κοιτάζοντάς τα σὰν ἀδέρφια της, καὶ νὰ μὴ ν τὰ κόβει. Μήπως δὲν ἔπρεπε κ' ἐγὼ νὰ κόβω, ὅταν ἦμουν παιδί, τὰ κυκλάμινα;

21

Εἶπα παραπάνω ὅτι καὶ οἱ γονεῖς τῆς Ἑλένης, ὁ δεσπότης Δημήτριος καὶ ἡ γυναίκα του ἡ Θεοδώρα, πέθαναν στὴν Ἀδριανούπολη, ἀφοῦ καταλύθηκε τὸ ἑλληνικὸ δεσποτάτο.

Πότε καταλύθηκε τὸ δεσποτάτο; Ἐπαιξε, τάχα, μὲ τοὺς δυὸ Παλαιολόγους ὁ Μωάμεθ ὅταν, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1458, ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ἀφήνοντάς τους νὰ διοικοῦν, ὡς φόρου ὑποτελεῖς σ' αὐτόν, τὸ μεγαλύτερο τμῆμα της;

Τὰ γεγονότα ποὺ σημειώθηκαν δὲ μοῦ ἐπιτρέπουν ν' ἀποφανθῶ μὲ θετικότητα ὅτι ὁ Μωάμεθ ἔπαιξε μὲ τοὺς δυὸ Παλαιολόγους. Ὁ σκοπὸς τοῦ θάταν μᾶλλον νὰ τοὺς ἀφήσει, τοῦλάχιστον ὅσο ζοῦσαν, νὰ διοικοῦν – οὐσιαστικά, ἐν ὀνόματί του – τὸ δεσποτάτο τους, γιὰ νὰ χεῖ τὴν ἱκανοποίηση ὅτι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ τελευταίου Ἑλληνος βασιλέως καὶ Ρωμαίου αυτοκράτορος ἦταν, ὅπως εἶπα καὶ πρὶν, πειθήνια ὄργανά του. Ὡστόσο, ὁ Θωμᾶς ὄχι μόνο πειθήνιο ὄργανο τοῦ σουλτάνου δὲ θέλησε νᾶναι, ἀλλὰ – ἀφοῦ συμμορφώ-

θηκε για μιὰ στιγμή μὲ τὴ θέληση τοῦ Μωάμεθ — ἄρχισε, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ τελευταίου ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, νὰ συνεννοεῖται μὲ τὴ Δύση γιὰ νὰ τὸν ἀντιμετωπίσει καὶ νὰ τὸν χτυπήσει.

Οἱ ἐνέργειες τοῦ Θωμᾶ, ποὺ ἄρχισαν ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1459, στρέφονταν ταυτόχρονα κατὰ τῶν Τούρκων καὶ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Δημητρίου. Ἐφταιγε, τάχα, ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος ποὺ ἔγινε στόχος τοῦ Θωμᾶ; Μήπως διαπίστωσε ὁ Θωμᾶς ὅτι ὁ Δημήτριος, πιστὸ πιά ὄργανο τοῦ σουλτάνου, θ' ἀντιστρατευόταν τὴν προσπάθειά του ν' ἀπελευθερώσει τὴν Πελοπόννησο ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Τούρκων; Δὲν ξέρω ποιά εἶναι ἡ ἀπάντηση ποὺ πρέπει νὰ δώσω. Ὁ Σφραντζῆς, στὸ Χρονικό του, λέει ὅτι ὁ Θωμᾶς παρασύρθηκε ἀπὸ κακοὺς συμβούλους, ὅταν ἀποφάσισε νὰ χτυπήσει τὸν ἀδελφὸ του Δημήτριο καὶ τοὺς Τούρκους: «Κατὰ δὲ τὸν Ἰανουάριον μῆνα τοῦ αὐτοῦ ἔτους» 1459, «καὶ ὁ καλοκαγαθὸς Λουκάνης Νικηφόρος ἢ μᾶλλον εἰπεῖν Πελοποννησιοφθόρος... καὶ τινες ἄλλοι σὺν αὐτῷ τῶν Ἀλβανιτῶν καὶ Πελοποννησιωτῶν, μὴ λογιζόμενοι ὅτι ἂ ἐπιμελοῦνται πράξει εἰς κακίαν αὐτῶν πρόχειρον ὠκονόμουν, ἔπεισαν τὸν δεσπότην κύρ Θωμᾶν ἵνα μάχην ἐγείρη κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ ἀμηνᾶ ἐπανάστασιν ποιήσῃ, καὶ φάγη τοὺς ὄρκους ὡς λάχανα, οὓς πρὸ ὀλίγου μετ' αὐτῶν ἐποίησε... Ἐξελθόντος οὖν τοῦ δεσπότης κύρ Θωμᾶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, καὶ ἐνωθέντος μετὰ τῶν ἐργαζομένων κατ' αὐτοῦ ἢ καὶ μᾶλλον εἰπεῖν τὰ κατ' αὐτῶν..., παρέλαβον ἀπὸ μὲν τῶν Τούρκων τὰ Καλάβρυτα..., ἀπὸ δὲ τοῦ δεσπότης κύρ Δημητρίου ἅπερ αὐτοὶ οἱ ἐργάται τῶν κακῶν ἡγεμόνευον, Καρίταιναν λέγω καὶ Ἁγιον Γεώργιον, Βορδόνιαν, Καστρίτζαν καὶ ἕτερά τινα, ἵν' αὐθις ἔχωσιν αὐτὰ οὐχ ὡς πρῶην ἐκυβέρνηουν, ἀλλ' ὡς αὐθένται ἴδιοι. Ἐκατέρωθωσαν οὖν οὐδὲν ἄλλο οἱ φρόνιμοι καὶ πρακτικοὶ καὶ γενναῖοι ἄρχοντες ἢ μόνον ὅτι ἔσχον κατ' αὐτῶν θεὸν τὸν τοῦ παντὸς ποιητὴν καὶ αὐθέντην τῶν ἐπὶ γῆς ἰσχυρότερον, καὶ οὕτως τὸ σκάνδαλον ἐποίησαν ἀνὰ τῶν ἀδελφῶν καὶ αὐθεντῶν αὐτῶν...».

Μὲ τὸν Σφραντζῆ συμφωνεῖ καὶ ὁ Κριτόβουλος ποὺ μᾶς λέει, κι' αὐτός, ὅτι οἱ ἄρχοντες, οἱ «πόλεων καὶ φρουρίων ἐπιστατοῦντες», «ἀπληστία τε γνώμης καὶ μοχθηρία τρόπων ἀεὶ τοῦ πλείονος ἐφιέμενοι καὶ νεωτέρων ἐπιθυμοῦντες», ὤθησαν τὸν Θωμᾶ νὰ συγκρουσθεῖ μὲ τὸν ἀδελφὸ του. Ἀφοῦ λέν τὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ ὁ Σφραντζῆς καὶ ὁ Κριτόβουλος (ὁ πρῶτος, μάλιστα, πρέπει ν' ἄζησε τὰ γεγονότα ἀπὸ κοντά), δὲ μπορῶ ν' ἀχῶ ἀντίρρηση ἢ νὰ διατυπώσω ἀμφιβολίες. Ὡστόσο — ὅποια καὶ νᾶταν ἡ πρόθεση τῶν ἐπιχω-

ρίων ἀρχόντων πού, ἀσυγκίνητοι ἀπὸ τῆ μοῖρα τοῦ Γένους, ἀπληστοὶ καὶ ἀνόητοι, σκέπτονταν μόνο νὰ στηριχθοῦν στὸν Θωμᾶ γιὰ νὰ γίνουν κύριοι τῶν τοποθεσιῶν πού ὁ Δημήτριος τοὺς εἶχε ἐμπιστευθεῖ — τὸ βαθύτερο νόημα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἴδιου τοῦ Θωμᾶ πρέπει νὰ τὰν ἄλλο. Μ' αὐτοὺς τοὺς, ἔστω, κακοὺς συνεργάτες τὰβαλε ὁ Θωμᾶς ὄχι μόνο μὲ τὸν Δημήτριο, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς Τούρκους. Τὴν ὥρα πού ὁ Δημήτριος εἶχε στείλει στὸν σουλτάνο τὸν κουριάδο του Ματθαῖο Ἀσάν, γιὰ νὰ κλείσει τὸ «συνοικέσιον» (ὅπως τ' ὀνομάζει κι' ὁ Σφραντζῆς) τῆς Ἑλένης μὲ τὸν Μωάμεθ, ὁ Θωμᾶς βρισκόταν σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς Λατίνους, ζητώντας τῆ συνδρομὴ τους γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τοὺς Τούρκους. Μέσ' στὴν ψυχὴ τοῦ Θωμᾶ ζοῦσε πάντα ὁ Ἕλληνας. Εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός ὅτι μαζί του εἶχε συνεργασθεῖ καλὰ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Μέσ' στὴν ψυχὴ, ἀντίθετα, τοῦ Δημητρίου ζοῦσε πάντα ὁ ἀποστάτης τοῦ Γένους. Τὸ μῖσος κατὰ τῶν Λατίνων καὶ ἡ φανατικὴ ἀφοσίωση στὴν Ἀνατολικὴ ἐκκλησίαι ἦταν, γιὰ τὸν Δημήτριο, μονάχα ἓνα πρόσχημα. Ὅταν ἐφθασε, στὴν Κρήτη, ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Θωμᾶς πῆρε ἀπὸ τοὺς παντοδύναμους Τούρκους, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1459, τὰ Καλάβρυτα, ἐνωσα μέσα μου μιὰ βαθύτατη συγκίνηση. Ἐξ ἡ χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Βασιλεύουσας, ὁ ἀδελφὸς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀφαιρέσει ἀπὸ τοὺς Τούρκους μιὰ πόλη πού εἶχε συνδεθεῖ εἰδικώτερα μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο. Ἀναγκασμένος ἦταν, βέβαια, ὁ Θωμᾶς νὰ ἐξουδετερώσει καὶ τὸν ἀδελφὸ του Δημήτριο, παίρνοντας ἀπὸ τὰ χέρια του — μὲ τὴ βοήθεια, ἔστω, κακῶν καὶ ἀπληστων ἐπιχωρίων ἀρχόντων — καὶ τὶς δικές του κτήσεις ὡς τὸν Μεσσηνιακὸ κόλπο. Πῶς θὰ μπορούσε νὰ τὰ βάλει μὲ τοὺς Τούρκους, ἂν δὲν ἐξουδετέρωνε τὸν πιστὸν ἐγκάθετο — καὶ πεθερὸ — τοῦ σουλτάνου, καὶ ἂν δὲν εἶχε ὀλόκληρη τὴν Πελοπόννησο στὰ χέρια του;

22

Στὴ Ρώμη, τὴν ὥρα ἐκείνη, κεφαλὴ τῆς Δυτικῆς Χριστιανωσύνης ἦταν ὁ ποιητὴς Αἰνεῖας Σὺλβιος Πικκολόμινι, ὡς Πίος ὁ δεύτερος. Ἀλλοτε, εἴκοσι χρόνια πρὶν, διασκέδαζε ὁ τολμηρὸς στὴν ποίηση καὶ στὸν ἔρωτα Αἰνεῖας Σὺλβιος, σατιρίζοντας τοὺς συναδέλφους του στὴν ἀντιπαπικὴ σύνοδο τῆς Βασιλείας. Ὅταν, στὸ ἔτος 1458, ἐγίνε διάδοχος τοῦ ἀποστόλου Πέτρου, δὲν εἶχε ὑπερβεί τὰ πενήντα τρία χρόνια τῆς ζωῆς του, δὲν εἶχε πάψει νὰ ναι ποιητὴς, ἀλλὰ ἦταν σωματικὰ κουρασμένος· τὸ κορμί του εἶχε γεράσει. Ὡστόσο, ὑπερνικώντας μὲ τὸ φωτισμένο καὶ ὠραῖο πνεῦμα του τὰ πρόωρα γερατεῖά του, ἀποφάσισε ἀμέσως νὰ ξεσηκώσει

ὄλους τοὺς ἡγεμόνες γιὰ νὰ σώσει τὴ Χριστιανωσύνη ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὁ προκάτοχός του, ὁ Πάπας Κάλλιστος ὁ τρίτος, εἶχε κάμει ὅ,τι μποροῦσε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Τὶς ἐνέργειες, ἄλλωστε, τοῦ Καλλίστου τὶς εἶχαν ἐμπνεύσει ὁ Αἰνεῖας Σύλβιος καὶ ὁ Βησσαρίων. Τώρα, ὁ Βησσαρίων—μολονότι στὸ κονκλάβιο ψήφισε τὸν Γάλλο ἀντίπαλο τοῦ Σουλβίου—θὰ σκέφθηκε χωρὶς ἄλλο ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα γιὰ τὴ μεγάλη προσπάθεια, γιὰ μιὰν ἀποτελεσματικὴ σταυροφορία κατὰ τῶν Τούρκων. Ἡ στάση τοῦ Βησσαρίωνος στὸ κονκλάβιο δὲν ἐπηρέασε διόλου τὰ αἰσθήματα τοῦ νέου Πάπα ἀπέναντι του· κι' ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων. Προσφωνώντας, ὅπως ἔμαθα ἐδῶ στὴν Κρήτη, τὸν νέον Πάπα ὁ καρδινάλιος Βησσαρίων, τοῦ εἶπε ὅτι δὲν τὸν ψήφισε, ἐπειδὴ φοβόταν ὅτι ἡ κλονισμένη ὑγεία του δὲ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε ν' ἀντιμετωπίσει μὲ δυνάμεις ἀκμαῖες τὸν Τουρκικὸ κίνδυνο. Ὁ νέος Πάπας ἔκαμε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ ν' ἀποδείξει στὸν φίλο του ὅτι τὸ πνεῦμα, ὅταν ἐμπνέεται ἀπὸ μεγάλους σκοπούς, εἶναι — καὶ μὲ τσακισμένο ἀκόμα κορμί — ἀκμαῖο. Ἔτσι, δὲν ἀρκέσθηκε ὁ Πίος ὁ δεύτερος νὰ στείλει γράμματα καὶ νὰ ὑψώσει τὴ φωνή του μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ξεσηκώσει τοὺς Χριστιανοὺς ἡγεμόνες, ἀλλὰ — τὶς μέρες ἀκριβῶς πού ὁ Θωμᾶς Παλαιολόγος χτυποῦσε τοὺς Τούρκους καὶ τὸν ἀδελφὸ του Δημήτριο στὴν Πελοπόννησο — ξεκίνησε νὰ πάει ὁ ἴδιος, ἀφήνοντας ἀναπληρωτὴ του στὴ Ρώμη τὸν σοφὸ Γερμανὸ καρδινάλιο Νικόλαο τὸν Κουζάνο, στὸ συνέδριο τῆς Μάντουας. Στὴ Μάντουα εἶχε καλέσει ὁ Πάπας τοὺς Χριστιανοὺς ἡγεμόνες, γιὰ ν' ἀποφασίσουν ἐπιτέλους τὴ σταυροφορία πού μὲ τὶς γραπτὲς ἐκκλήσεις του δὲ μπόρεσε νὰ προκαλέσει.

Οἱ ἀντιδράσεις ἦταν, δυστυχῶς, πολλές. Στὶς ἀντιδράσεις πρωτοστατοῦσαν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Γερμανῶν. Κι' αὐτὴ ἡ Βενετία ἦταν ἀπρόθυμη νὰ βοηθήσει. Ὁ ἄρρωστος Πάπας βρέθηκε στὴ Μάντουα — ὅταν ἔφθασε ἐκεῖ στὰ τέλη Μαΐου τοῦ 1459 — σχεδὸν μόνος. Ὁ Βησσαρίων καὶ πολλοὶ καρδινάλιοι ἦταν μαζί του, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι καὶ σπουδαιότεροι ἡγεμόνες ἐμφανίσθηκαν ἢ ἔστειλαν ἀντιπροσώπους πολὺ ἀργότερα. Ὡστόσο, ἔφθασαν οἱ πρέσβεις τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου. Οἱ πρέσβεις αὐτοὶ ἐδήλωσαν στὸν Πάπα ὅτι — καὶ πρὶν ὀργανωθεῖ ἡ μεγάλη σταυροφορία — μιὰ μικρὴ στρατιωτικὴ ἐνίσχυση θάταν ἱκανὴ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει στὸν δεσπότη Θωμᾶ τὴ δυνατότητα νὰ κρατηθεῖ στὴν Πελοπόννησο. Ἦταν καλοκαίρι τοῦ ἔτους 1459. Ὁ Θωμᾶς εἶχε πάρει στὰ χέρια του ἓνα μεγάλο μέρος τῆς Πελοποννήσου.

Τὴν παράκληση τῶν πρέσβεων τοῦ Θωμᾶ στὴ Μάντουα τὴν ὑποστήριξε ἔντονα ὁ Βησσαρίων, ἀντικρούοντας ἔτσι τοὺς πολλοὺς πού ἔλεγαν ὅτι δὲν ἔχει νόημα μιὰ πρόχειρη μικρὴ ἐνίσχυση. Ἀφοῦ

κατατοπίσθηκε ὁ Πάπας στήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στήν Πελοπόννησο, στήν ποιότητα τῶν ἐπιχωρίων ἀρχόντων πού συνεργάζονταν μέ τόν Θωμᾶ, ἔστειλε μίαν ἐπιστολή – ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἔχω στά χέρια μου – στούς Ἑλληνες ἀρχοντες καί στούς ἀρχηγούς τῶν Ἀλβανῶν τῆς Πελοποννήσου, ἐξορκίζοντας τους νά μείνουν πιστοί στόν δεσπότη Θωμᾶ καί ν' ἀγωνισθοῦν «γιά τήν πατρίδα, γιά τίς γυναῖκες καί τὰ παιδιά τους, γιά τοὺς βωμούς, τοὺς ναοὺς, τοὺς τάφους, καί προπάντων γιά τή θρησκεία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μιά θρησκεία πού ἔχει θεμελιωθεῖ στό πολύτιμο αἷμα Του». Καί μολονότι οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες δὲν ἔφθασαν σέ ἀποφάσεις, ὁ Πάπας—μέ δικά του μέσα, καί μέ τή συνεισφορά τῆς συζύγου τοῦ δουκὸς τοῦ Μιλάνου Φραγκίσκου Σφόρτσα—ἔστειλε στήν Πελοπόννησο τρία κάτεργα μέ τριακόσιους ἄνδρες. Ἡ σύζυγος τοῦ δουκὸς τοῦ Μιλάνου λεγόταν Μπιάνκα Μαρία, καί ὁ Χριστιανικὸς ἐνθουσιασμός της ἦταν τέτοιος πού πῆγε ἡ ἴδια στή Μάντουα, παίρνοντας μαζί της τή μικρούλα – ἀλλὰ θαυμαστή, ἔπως ἄκουσα – θυγατέρα της Ἰππολύτη. Εἶναι φοβερὸ ὅτι ἔπρεπε νά βρεθεῖ – μέσα σ' ὀλόκληρη τή Χριστιανικὴ Δύση πού ἔχει τόσους ἰσχυροὺς βασιλεῖς καί ἡγεμόνες – μιά ἐμπνευσμένη γυναίκα, γιά νά μὴ μείνει ὀλομόναχος ὁ Πάπας στήν ὠραία του προσπάθεια. Ἡ Μπιάνκα Μαρία Σφόρτσα, πού τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματά της θὰ τὰ θέρμαινε καί ὁ Φραγκίσκος Φίλελφος πού ζοῦσε τότε στήν αὐλή τοῦ συζύγου της, ἔκαμε τοὺς διακόσιους ἄνδρες τοῦ Πάπα νά γίνουν τριακόσιοι. Αὐτὴ ἦταν – ὕστερ' ἀπὸ τόσες προσπάθειες τοῦ Πάπα, κ' ὕστερ' ἀπὸ τὰ ἐπίμοχθα κ' ἐπικίνδυνα ταξίδια τοῦ Βησσαρίωνος στή Γερμανία – ὀ λ ὀ κ λ η ρ η ἢ βοήθεια πού ἡ Χριστιανικὴ Εὐρώπη κατάφερε νά προσφέρει στόν Θωμᾶ Παλαιολόγο. Ὅταν ὁ Βησσαρίων, τὸν Μάρτιο πιά τοῦ 1460, εἶχε τὴν εὐκαιρία, στό δημαρχεῖο τῆς Νυρεμβέργης, νά διευθύνει, ἐν ὀνόματι τοῦ Πάπα, ὡς πρόεδρος – ἀλλὰ προπάντων ὡς Ἕλληνα – τὸ λεγόμενο (εἶχα ἀκούσει γι' αὐτὸ πολλὰ στήν Ἰταλία) Ράιχσταγκ, δηλαδή τὴ συνέλευση τῶν ἡγεμόνων καί τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων τῆς Γερμανίας, ἢ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων στήν Πελοπόννησο, μέ τὴ νέα προσωπικὴ παρέμβαση τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ, εἶχε μπεῖ σέ μιά φάση τραγική.

23

Στὸ ἔτος 1459 κατάφερε ὁ Θωμᾶς Παλαιολόγος νά πάρει στά χέρια του τίς πιὸ πολλές κτήσεις τοῦ ἀδελφοῦ του Δημητρίου, ἀλλὰ καί νά γλυτώσει ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων πού ὁ σουλτάνος, ἀπασχολημένος μέ τοὺς Οὐγγρους καί τοὺς Ἀλβανούς, εἶχε στείλει στήν Πελοπόννησο μέ στρατηγὸ τὸν «Χαμουσάν τὸν

ίερακοφόρον επίκλην» (ὅπως γράφει ὁ Χαλκοκουδύλης). Ὁ Θωμᾶς — κι' αὐτό, ὅταν τῶμαθα στήν Κρήτη ὅπου ἔφθαναν γρήγορα τὰ νέα, μ' ἔκαμε νά καταληφθῶ ἀπό βαθειά συγκίνηση — δέν εἶχε ἀρκεσθεῖ ν' ἀφαιρέσει ἀπό τίς τοπικές Τουρκικές φρουρές τὰ Καλάβρυτα· οἱ δυνάμεις του προχώρησαν καί στήν Πάτρα, πῆραν στά χέρια τους τήν πόλη, κι' ἄρχισαν νά πολιορκοῦν τὸ ἀγαπημένο μου κάστρο πού τὸ ὑπερασπίζονταν Γενίτσαροι. Δεκάξη ἀπὸ τοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους τοὺς πῆραν μαζί οἱ πρέσβεις τοῦ Θωμᾶ πού πῆγαν στή Μάντουα, καί τοὺς ἔδειξαν — τὸ θέαμα τῶν ἀσεβῶν καί ἄγριων πολεμιστῶν ἦταν περίεργο κ' ἐξωτικό — στὸν πάπα καί σ' ὄλους πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἐκεῖ. Ἐνῶ, ὁμως, πολιορκοῦσε ὁ Θωμᾶς τὸ κάστρο τῆς Πάτρας, «ἐσέβαλεν ἐς τὴν Πελοπόννησον» (ὅπως διαβάζω τώρα καί στὸ βιβλίο τοῦ Χαλκοκουδύλη) ὁ Χαμουσαν «καί ἐς Πάτρας μέντοι τῆς Ἀχαΐας ἀφίκετο, καί τὴν ἀκρόπολιν» (τὸ κάστρο πού ἦταν πολιορκημένο) «ἠλευθέρωσεν. Οἱ γάρ Ἕλληνες ὡς ἦσθοντο τοῦ βασιλέως» (δηλαδή, τοῦ σουλτάνου) «στρατὸν ἐπιόντα, ἀπάνεστησάν τε ἐκ τῆς πολιορκίας, καί ἐς τὴν Μεγαλόπολιν, τὸν νῦν λεγόμενον Λεοντάριον, συνελέγοντο ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα» (δηλαδή, τὸν Θωμᾶ) «ὡς τὴν μάχην ποιησόμενοι. Ὁ μὲν οὖν στρατὸς» (ὁ Τουρκικός) «διῆει διὰ τῆς Ἡλίδος χώραν τὴν παραλίαν, καί ἐπὶ τὴν Ἰθώμην ἀφικόμενος ἀνήει ἐς Λεοντάριον. Ἐνταῦθα Θωμᾶς συναθροίσας τοὺς τε Ἀλβανοὺς καί Ἕλληνας τοὺς συναφειστώτας παρετάσσετο ὡς εἰς μάχην». Ἡ μάχη πού σημειώθηκε ἦταν σκληρή. Ἡ πρώτη ἐφοδος τῶν Τούρκων ἀποκρούσθηκε στά ὑψώματα πού βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη. Στὴ δεύτερη, ὁμως, ἐφοδο οἱ ἄνδρες τοῦ Θωμᾶ — ἀφοῦ ἀφῆκαν στὸ πεδίο τῆς μάχης διακόσιους νεκροὺς — δὲ μπόρεσαν ν' ἀνθέξουν, κλείστηκαν στὸ Λεοντάριο, κ' ἔτσι οἱ Τοῦρκοι «ἐπελάσαντες ἐπολιόρκουν τὸν τε ἡγεμόνα» (τὸν Θωμᾶ) «καί τὴν πόλιν ἐπὶ λιμῶν καί λοιμῶν». Ὡστόσο, ὁ λοιμὸς μεταδόθηκε καί στὶς τάξεις τῶν Τούρκων, πράγμα πού τοὺς ἀνάγκασε νά λύσουν τὴν πολιορκία. Ὅπως γράφει ὁ Σφραντζῆς, «ἀπῆλθον εἰς τὰ περὶ τὴν Σπάρτην πρὸς τὸν ἑαυτῶν φίλον δεσπότην κύρ Δημήτριον μετὰ νίκης καί πολλοῦ κέρδους ζώων τε καί ἀνθρώπων». Ἡ τέτοια, ὁμως, «νίκη» ἔκαμε καί τὸν Θωμᾶ ν' ἀνασάνει. Ὡς ἓνα σημεῖο, εἶχε κι' αὐτὸς νικήσει. Τὸ ὅτι δέν εἶχε συντριβεῖ, ἦταν σημαντικό κέρδος. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός ὅτι, τὴν ὥρα ἀκριβῶς ἐκείνη, δέχθηκε ὁ Δημήτριος νά συμφιλιωθεῖ μὲ τὸν ἀδελφὸ του. Ποιοὶ τὸν ἔκαμαν νά δεχθεῖ νά συμφιλιωθεῖ; Χωρὶς ἄλλο, ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας, ἀλλὰ καί αὐτὲς οἱ περιστάσεις πού φαίνεται ὅτι δέν ἦταν διόλου δυσμενεῖς γιὰ τὸν Θωμᾶ. Ὁ Σφραντζῆς γράφει :

«Μόλις οὖν ποτέ ἐννοήσαντες οἱ αὐθένται καὶ ἀδελφοὶ τὸ κακὸν τῆς ἑαυτῶν μάχης καὶ συναχθέντες εἰς τὸ Καστρίτζι ἐποίησαν τάχα ὄρκους εἰρήνης, τοῦ τῆς Λακεδαιμονίας μητροπολίτου ἦτοι τῆς Σπάρτης μετὰ τοῦ σάκκου αὐτοῦ ἱεουργήσαντος· καὶ ὅτε ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ ἐδείκνυε τὰ ἅγια τῷ λαῷ λέγων ἑμετὰ φόβου θεοῦ καὶ πίστεως προσέλθετε, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ προσῆλθον οἱ αὐθένται καὶ ἀδελφοί, καὶ ὤμοσαν ἵνα τὴν εἰρήνην φυλάξωσιν».

Ὡστόσο, ἡ συμφιλίωσις ἦταν στιγμιαία. Ὁ Σφραντζῆς τονίζει ὅτι, τούτῃ τῇ φορά, τὴν ἀθέτησιν τῶν ὄρκων τὴν ἔκαμε ὁ Δημήτριος. Μήπως εἶχε ἤδη πληροφορίες ὅτι κατεβαίνει ὁ ἴδιος ὁ Μωάμεθ; «Ἐμεινε μὲν, ὡς ἠκούσαμεν, ὁ δεσπότης κύρ Δημήτριος ἐν τοῖς συμφωνημένοις μέχρι τινός, καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς εἰς οὐδὲν τοὺς ὄρκους ἐλογίσαστο καὶ καινὰς μάχας καὶ σκάνδαλα ἐποίησε... Καὶ ἔπραττεν ἕκαστος αὐτῶν κατὰ τοῦ ἑτέρου ὅση δύναμις, ἐλπίζοντες ὁ μὲν» (δηλαδή, ὁ Δημήτριος) «εἰς τὴν φιλίαν τοῦ ἀμηνῶ καὶ βοήθειαν, καὶ τὴν ἀδικίαν ἐνθυμούμενος ἦν ἡδίκηθη ὑπὸ τῶν ὑποχειρίων αὐτοῦ, ὁ δὲ» (δηλαδή, ὁ Θωμᾶς) «εἰς τὴν ἐπιτορκίαν τοῦ ἄλλου καὶ εἰς τὸ κατὰ ἀσεβῶν τάχα μάχεσθαι». Ὁ Λαόνικος Χαλκοκουνδύλης τονίζει ὅτι, μόλις ἀποχώρησαν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο οἱ θεσσαλικὲς δυνάμεις τοῦ Χαμουσάν, ὁ Θωμᾶς δὲ χτύπησε μόνον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Δημήτριου, τὸν ἐπιτορκο, ἀλλὰ «καὶ ἐπολιόρκει τοὺς τοῦ βασιλέως νεήλυδας» (τοὺς Γενίτσαρους) «ἐν ταῖς ἀκροπόλεσι». Μ' ἄρεσε τὸ πείσμα αὐτοῦ τοῦ Θωμᾶ πού, χωρὶς νᾶχει μεγάλη ψυχὴ καὶ ἰσχυρὸ πνεῦμα, προσπάθησε νὰ μιμηθεῖ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κωνσταντῖνου.

24

Εἶχε, ὁμως, ἐξαντληθεῖ καὶ ἡ ὑπομονὴ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ. Ἡ κατάστασις ἐπὶ τὴν Πελοπόννησο τὸν ἔκαμε νὰ βαρεθεῖ κι' αὐτὸν ἀκόμα τὸν φίλον τοῦ καὶ μελλοντικὸν πεθερὸν τοῦ Δημήτριου, κι' ἀποφάσισε νὰ κατεβεῖ ὁ ἴδιος γιὰ νὰ καταλύσει ὀριστικὰ τὸ Ἑλληνικὸν δεσποτάτο. Ὁ Κριτόβουλος πού ἦταν, χωρὶς ἄλλο, σὲ στενὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ περιβάλλον τοῦ σουλτάνου, περιγράφει τὰ γεγονότα μὲ τὸν ἀκόλουθον τρόπο :

Ὁ Θωμᾶς, «τῶν πλείστων» φρουρίων «κύριος γεγονῶς καταδιώκει τὸν ἀδελφόν, καὶ κατακλείει μετὰ γε τῆς γυναικὸς καὶ τῆς θυγατρὸς» (ἡ Ἑλένη δὲν εἶχε ἀκόμα δοθεῖ στὸν Μωάμεθ) «εἰς Ἐπίδαυρον τὴν Λιμηρὰν, ἣ δὴ νῦν Μονεμβασία καλεῖται. Ὑπεραλλαγῆσας οὖν τοῖς γινομένοις ὁ δεσπότης Δημήτριος καὶ μὴ ἔχων ὅ τι καὶ δράσειεν..., ἐκπέμπει τὸν Ἀσάνεα πρέσβυν ὡς βασιλέα, δεόμενος ἐπικουρίας καὶ βοηθείας τυχεῖν κατὰ τῆς ἐπηρείας καὶ καταδυναστείας τοῦ ἀδελφοῦ... Πυθόμενος ὁ βασιλεὺς τὴν τε πρὸς ἀλ-

λήλους σφῶν αὐτῶν μάχην τε καὶ διαφορὰν..., οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ δεσπότης Θωμᾶς ἀθετήσας τὰς πρὸς αὐτὸν διαλλαγὰς, ἐπεκδραμῶν παρείλετό τινα τῶν αὐτοῦ καὶ ξυνθήκας μετὰ τῶν Ἰταλῶν ποιεῖται καινὰς, καὶ τούτους ἐς ἐπικουρίαν καλεῖ, ὀργισθεῖς τε τῶ γινομένῳ καὶ ἅμα δείσας περὶ τῆ Πελοποννήσῳ, μὴ ἐπ' ἄλλοις γένηται, οὐκέτι ἐν ἀναβολαῖς τὸ πρᾶγμα τίθησι, ἀλλ' ὡς εἶχεν εὐθύς, ἕαρος ἐπιλάμποντος ἤδη, ἐκστρατεύει ἐς Πελοπόννησον». Ἦταν ἡ ἀνοιξη τοῦ σωτήριου ἔτους 1460. Τὶς ἴδιες ἐκεῖνες μέρες ἔκαμε ὁ Βησσαρίων, στὴ Νυρεμβέργη, μιὰ μεγάλη μάταιη προσπάθεια νὰ ξεσηκώσῃ, ἐν ὀνόματι τοῦ Πάπα καὶ τοῦ αυτοκράτορος τῶν Γερμανῶν Φρειδερίκου τοῦ τρίτου (πού εἶχε πιά κερδηθεῖ μὲ τὸ μέρος του καὶ εἶχε ἀνακηρυχθεῖ ἀπὸ τὸν Πάπα ἀρχιστράτηγος τῆς νέας σταυροφορίας) τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνες καὶ τὶς ἐλεύθερες Γερμανικὲς πόλεις. Ὅ,τι δὲ μποροῦσε νὰ ἐπιτύχει ὁ ἴδιος ὁ Γερμανὸς αυτοκράτωρ, πού ἡ ἐξουσία του ἦταν περισσότερο συμβολικὴ παρά πραγματικὴ, ἔπρεπε νὰ τὸ ἐπιχειρήσῃ, μὲ τὴν πειθῶ, ὁ Ἑλληὴν καρδινάλιος. Καὶ δὲ θάξερε, βέβαια, τὴν ὥρα ἐκείνη ὅτι ὁ Μωάμεθ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη, γιὰ νὰ σβήσῃ καὶ τὸ τελευταῖο καντήλι ἐλευθερίας τοῦ Γένους μας στὴν Πελοπόννησο.

Ὁ Κριτόβουλος γράφει : « Ἄρας οὖν ἐκ τῆς Ἀδριανοῦ » (ὁ Μωάμεθ) « παντὶ τῶ στρατῶ ἵππικῶ τε καὶ πεζικῶ καὶ σπουδῆ ἐλαύνων ἐπὶ τὰ πρόσω, ἐβδόμη καὶ εἰκοστῇ ἡμέρᾳ ἀφικνεῖται ἐς Κόρινθον ». Πρὶν στραφεῖ κατὰ τοῦ Θωμᾶ, σκέφθηκε νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ στὶς κτήσεις τοῦ Δημητρίου πού λογιζόταν πιά πεθερὸς του. Ὑστερ' ἀπὸ κάμποσες ὑποσχέσεις πού δόθηκαν στὸν Δημήτριον (ἀπὸ τὴ Μονεμβασία εἶχε πάει ὁ τελευταῖος στὸν Μυστρά), ὁ ἀποστάτης δεσπότης δέχθηκε νὰ παραδώσῃ τὰ πάντα στὸν Μωάμεθ. Ἀφοῦ παραδόθηκε ὁ Μυστράς στοὺς Τούρκους, ἔφθασε κι' ὁ σουλτάνος ἀπὸ τὸ Ἄργος, ὅπου εἶχε σταθμεύσει, « καὶ αὐτίκα μετακαλεῖται τὸν δεσπότην, καὶ τιμᾶ τοῦτον ἤκοντα τῆ ἐσόδῳ τῆ παρ' αὐτόν, ὑπαναστάς τε τῆς καθέδρας αὐτῶ ἐσιόντι τὴν σκηνὴν καὶ δεξιὰν δούς καὶ καθίσας παρ' αὐτῶ, καὶ πολλὰ εἰπὼν εἰρηνικὰ καὶ φιλόφθωπα λόγοις ἡμέροις καὶ προσηνέσι τοῦτον παραμυθεῖται... » χρηστάς τε ἐλπίδας αὐτῶ περὶ τοῦ μέλλοντος ὑποτείνει, καὶ ἅμα θαρρεῖν δίδωσιν, ὡς πάντα τὰ παρ' αὐτοῦ καλῶς ἔξει καὶ κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶ. Ἐπειτα καὶ πολυτρόπως δωρεῖται χρημάτων τε ἐπιδόσει πολλῶν καὶ πέπλων καὶ ἱματίων πολυτελῶν, ἔτι δὲ ἵππων καὶ ἡμιόνων... » μεταπέμπεται δὲ καὶ τὴν τούτου γυναῖκα καὶ θυγατέρα μετὰ τιμῆς ἐξ Ἐπιδαύρου, ἐξαποστείλας τῶν βασιλικῶν εὐνούχων τε ἓνα καὶ ἄρχοντα μετὰ στρατιᾶς ἐς παραπομπὴν μετὰ

τοῦ Ἀσάνεω, πᾶσι τε ἄλλοις τρόποις σφόδρα τιμᾶ τοῦτον καὶ θε-
ραπεύει». Ἀφοῦ ἔμεινε τέσσερες μέρες στὸν Μυστρά ὁ σουλτάνος,
ξεκίνησε – παίρνοντας μαζί του καὶ τὸν Δημήτριο – γιὰ νὰ πνίξει
τὸν τελευταῖο ἐλεύθερο πυρήνα στὴν παλαιὰ Ἑλλάδα.

Δὲν πρόλαβε ὁ σουλτάνος νὰ προχωρήσει πολὺ, καὶ ὑποχρεώ-
θηκε νὰ σπάσει τὴν πρώτη ἀπὸ τὶς ἔσχατες ἡρωικὲς ἀντιστάσεις
τοῦ Γένους μας. Φθάνοντας, ὅπως γράφει ὁ Κριτόβουλος, «ἔς τι
πολίχνιον ἐρυμνότατον πάντη, τὸ παρὰ τὴν ὑπώρειαν τοῦ μεγάλου
ὄρους τῆς Σπάρτης κείμενον, οὐ πόρρω τοῦ ἄστεος Καστρίον ὀνο-
μαζόμενον» (πρόκειται γιὰ τὸ Καστρίτσι ὅπου εἶχε γίνει ἡ στι-
γμαία συμφιλίωση τῶν ἀδελφῶν Παλαιολόγων), νόμισε ὅτι μπο-
ροῦσε νὰ πείσει τοὺς κατοίκους νὰ παραδώσουν τὴ μικρὴ τους
πόλη φιλικά. Ὡστόσο, οἱ γενναῖοι κάτοικοι «οὐ παρεδέξαντο τοὺς
λόγους τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ κλείσαντες τὰς πύλας ἐκαρτέρουν».
Ἦξεραν, χωρὶς ἄλλο, ὅτι κι' αὐτὸς ὁ ἀφέντης τους, ὁ δεσπότης Δη-
μήτριος, ἦταν ἀπόξω. Ἦξεραν, ὅμως, ἐπίσης – οἱ ταπεινοὶ αὐτοὶ
καὶ λίγοι – νᾶναι Ἕλληνες καλύτεροι ἀπὸ τὸν ἀποστάτη ἡγεμόνα
τους. Κι' ἀποφάσισαν ν' ἀντισταθοῦν: «Βασιλεὺς δ' αὐτίκα παρακε-
λευσάμενος τῆ στρατιᾷ προσέβαλεν ἰσχυρῶς τῷ πολίσματι. Οἱ δὲ
ἡμύνοντο μάλα εὐρώστως...». Τὴν πρώτη μέρα δὲν κατάφερε τίποτε
ὁ Μωάμεθ. «Τῆ δ' ὑστεραία ἡμέρα ἐκτάξας καὶ ὀπλίσας καλῶς πᾶ-
σαν τὴν στρατιάν καὶ λόγοις προτρεπτικοῖς τε καὶ παρακλητι-
κοῖς παροξύνας αὐτοὺς ἅμα καὶ παραθαρρύνας ἐς τὸ πολεμεῖν, καὶ
ἄθλα προθεῖς κάλλιστα τοῖς καλῶς ἀγωνιουμένοις διαρπαγὴν τε
τοῦ φρουρίου σημάνας ἐκέλευσε προσβάλλειν. Οἱ δὲ στρατιῶται
μέγα καὶ φοβερὸν ἀλαλάξαντες βοῆ καὶ δρόμῳ προσβάλλουσιν
ἰσχυρῶς τῷ πολίσματι· καὶ γίνεται ὠθισμὸς ἐνταῦθα πολὺς καὶ μάχη
κρατερὰ ξυσταδὸν περὶ τὸ τεῖχος..., καὶ φόνος οὐκ ὀλίγος τῶν
προμαχομένων..., τῶν μὲν βιαζομένων πᾶσι τρόποις ἔσω τοῦ τει-
χίσματος παρελθεῖν, τῶν δὲ ἀμυνομένων ἐρρωμένως καὶ οὐκ ἐών-
των». Στὸ τέλος, οἱ γενναῖοι πολιορκημένοι νικήθηκαν. Ὁ Μωάμεθ
ἔσφαξε ὅλους τοὺς ἄνδρες – μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ Δημητρίου
Παλαιολόγου –, δηλαδή τοὺς τριακόσιους πού, ὕστερ' ἀπὸ τὴν
πολύνεκρη μάχη, εἶχαν ἀπομείνει ζωντανοί, «παῖδας δὲ καὶ γυναι-
κας ἠνδραποδίσαστο, τὴν δὲ πολίχνην κατέσκαψε». Ὁ Σφραντζῆς
μᾶς λέει τὴ φοβερὴ λεπτομέρεια ὅτι τὸν Προϊνοκοκκά, τὸν διοι-
κητὴ τοῦ Καστρίου, «λεπίσας ἐτελείωσεν» ὁ σουλτάνος.

Οἱ τριακόσιοι αὐτοὶ (καθὼς κ' ἐκεῖνοι, βέβαια, ποὺ εἶχαν πέσει στὸ
πεδίο τῆς μάχης) εἶναι ἰσάξιοι μὲ τοὺς τριακόσιους τοῦ Λεωνίδα.

Ἡ περίπτωση τοῦ Καστρίου δὲν ἦταν ἡ μοναδική. Ἦταν, ὅπως